

COLLECTION DE L'INSTITUT FRANÇAIS D'ATHÈNES

ΝΤΕΚΑΡΤ
DESCARTES

ΛΟΓΟΣ
ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΜΕΘΟΔΟΥ
DISCOURS DE LA MÉTHODE

ΓΑΛΛΙΚΟ ΚΕΙΜΕΝΟ
ΜΕ ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ ΚΑΙ ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ
ΧΡ. ΧΡΗΣΤΙΑΝ

ΑΘΗΝΑΙ
1948

ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

Ε. ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ 2006

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

ΛΟΓΟΣ ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΜΕΘΟΔΟΥ

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

DESCARTES

DISCOURS
DE LA MÉTHODE

*POUR BIEN CONDUIRE SA RAISON ET CHERCHER
LA VÉRITÉ DANS LES SCIENCES*

TEXTE FRANÇAIS
AVEC INTRODUCTION TRADUCTION GRECQUE ET NOTES

PAR
CHR. CHRISTIDÈS

ATHÈNES

1948

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΝΤΕΚΑΡΤ

(ΚΑΡΤΕΣΙΟΥ)

ΛΟΓΟΣ

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΜΕΘΟΔΟΥ

ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΑΛΗ ΚΑΘΟΔΗΓΗΣΗ ΤΟΥ ΛΟΓΙΚΟΥ ΜΑΣ
ΚΑΙ ΤΗΝ ΑΝΑΖΗΤΗΣΗ ΤΗΣ ΑΛΗΘΕΙΑΣ ΣΤΙΣ ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ

ΓΑΛΛΙΚΟ ΚΕΙΜΕΝΟ

ΜΕ ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ ΚΑΙ ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

ΧΡ. ΧΡΗΣΤΙΔΗ

ΑΘΗΝΑΙ

1948

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1.

Μια εξήγηση: το τονικό σύστημα του βιβλίου

Το πρώτο ζήτημα που πρέπει να ξεκαθαρίσω αμέσως αφορά το απλοποιημένο τονικό σύστημα που χρησιμοποίησα σε τούτο το βιβλίο και που φυσικά θα ξαφνίσει αρκετούς αναγνώστες. Ελπίζω πως όσοι απ' αυτούς «συνδυάζουν την ορθοφροσύνη με τη μελέτη, και που είναι οι μόνοι που επιθυμώ να έχω κριτές μου, δεν θ' αρνηθούν να καταλάβουν τους λόγους μου επειδή τους εξηγώ σε λαϊκή γλώσσα — *en langue vulgaire*» γράφει στον «Λόγο» του ο Ντεκάρτ (§ 66) — «με απλοποιημένο τονικό σύστημα» λέει ο μεταφραστής του.

Ο Ντεκάρτ γράφει επίσης (§ 59) πως «όσο κι αν είναι αλήθεια ότι κάθε άνθρωπος έχει υποχρέωση να φροντίζει, όσο περνά από το χέρι του, για το καλό των άλλων... είναι ωστόσο επίσης αλήθεια πως οι φροντίδες μας πρέπει ν' απλώνονται πιο πέρα από το σήμερα. Κι είναι — προσθέτει — καλό να παραλείπουμε τα πράγματα που θα έφερναν ίσως κάποιο όφελος σε κείνους που ζουν τώρα, όταν είναι με σκοπό να κάνουμε άλλα, που θ' αποφέρουν περισσότερο όφελος στα εγγόνια μας».

Παραλείποντας κι εγώ μέσα στο βιβλίο αυτό τα πνεύματα και τους περιττούς τόνους, δεν έκανα τίποτα άλλο παρά να συμμορφωθώ με το παράγγελμα του φιλοσόφου μας. Το ξέρω φυσικά πως θα ενοχλήσω το μάτι πολλών συγχρόνων μου, που βαρνούνται να κάνουν όση μικρή προσπάθεια χρειάζεται για να εξοικειωθούν με μια απλοποίηση που θα είναι ασυζήτητα πολύτιμη για τα εγγόνια μας. Για να πραγματοποιηθεί όμως μια τέτοια πρόοδος πρέπει να δουλέψουμε από τώρα συστηματικά όλοι, κι όχι να περιμένουμε το απραγματοποίητο θαύμα, που θα την επιβάλει άκοπα, από τη μια μέρα στην άλλη.

Και ο πρώτος τίτλος οφειλής μου προς το Γαλλικό Ινστιτούτο Αθηνών και τον Διευθυντή του κ. Ο. Merlier ειδικότερα, είναι που, παραμερίζοντας

τους πολύ ευνόητους δισταγμούς του, σεβάστηκε την επιθυμία μου και σ' αυτό, όπως μου άφισε και την ελευθερία και την ευθύνη όλων των γνώμών μου.

Πρέπει να εξηγηθούμε. Για τον Ελληνισμό μας, η ιστορική παράδοση είναι ασυζήτητα θυσιαυρός ανεκτίμητος κι αναντικατάστατος. Το γεγονός αυτό μάς επιβάλλει να διατηρήσουμε αναλλοίωτη, στις βασικές γραμμές, την ιστορική ορθογραφία, όσο κι αν, από καθαρά λογική άποψη, αποτελεί ακατανόμαστο εξωφρενισμό, με τους έξη λ.χ. απιθανότατους τρόπους γραφής του φθόγγου Ι, και μοιάζει σαν καταχθόνια επινόηση κάποιου — γνωστού και στον Ντεκάροτ — « πονηρού πνεύματος », που θέλησε να κατοχυρώσει, ως στη συντέλεια των αιώνων, την Ανορθογραφία « παρὰ τοῖς Ἑλλησιν ».

Δίπλα όμως στην ιστορική παράδοση υπάρχουν κι οι ανάγκες τῆς Ζωῆς. Οι αιώνες που περνούν συσσωρεύουν γεγονότα και γνώσεις, και τα πράγματα που πρέπει να μαθαίνουν οι άνθρωποι πολλαπλασιάζονται. Είμαστε υποχρεωμένοι να κάνουμε οικονομία στον καιρό μας. Μας είναι αδύνατο ν' απλοποιήσουμε ριζικά την ορθογραφία μας, δεν υπάρχει όμως σοβαρή δικαιολογία καμιά, και μόνο η αδράνεια εξηγεί την επιμονή μας να επιδεινώνουμε τις δυσκολίες της, διατηρώντας τό αλεξανδρινό τονικό σύστημα — υπόλειμμα ξεπεσμού. Δεν υπάρχει ελαφρυντικό στο να βασανίζουμε τα παιδιά μας για να μάθουν πότε τα άλφα, τα ύψιλον και τα γιώτα είναι τάχα μακρά, και πότε είναι λέει βραχέα, και ποιές είναι οι εκατόν σαράντα τόσες λέξεις που δασύνονται — ενώ η γλώσσα μας δεν ξέρει ούτε μακρά, ούτε βραχέα, ούτε δασέα κι ούτε ψιλά, κι όλος αυτός ο μόχθος σπαταλιέται σε κνήγι βρυνολάκων.

Η τονική μεταρρύθμιση δεν επιβάλλεται μονάχα για τη δημοτική. Η καθαρεύουσα δεν θα έχανε κανένα από τα θέληγητρά της, θ' απαλασσόταν μονάχα από ένα σπουδαίο βάρος, αν υιοθετούσε τήν τονική μεταρρύθμιση. Στους βαθυστόχαστους που επικαλούνται την ανάγκη να διευκολυνθεί, με τους τόνους και τα πνεύματα της καθαρεύουσας, το πέρασμα στη μελέτη τῆς αρχαίας γλώσσας, θα παρατηρήσω με σεβασμό πως στην πραγματικότητα ούτε δυό μέσα στους πενήντα αποφοίτους των Γυμνασίων μας δεν διαβάζουν, ούτε κι είναι σε θέση να διαβάσουν τους αρχαίους συγγραφείς στο πρωτότυπο. Μια λοιπόν που η αρχαιομάθεια των Ελλήνων είναι περίπου ανύπαρκτη, έχει προπολλού αποδειχτεί πως η διατήρηση των πνευμάτων και των τόνων δεν ωφελεί διόλου για την προαγωγή της, και είναι συνεπώς αυτονόητο πως κι η απλοποίηση δεν μπορεί να τη ζημιώσει. Θα εξοικονομήσει απλώς πάμπολλες ώρες για να χρησιμοποιούνται από τους Έλληνες πολύ πιο καρποφόρα. Την τονική απλοποίηση επιβάλλει το συμφέρον τῆς εθνικής μας παιδείας.

Και δεν μπορώ να μη θυμηθώ εδώ όλους εκείνους που αγωνίστηκαν δίνοντας το παράδειγμα για να επικρατήσει αυτή η χρησιμότητα για το έθνος.

μας αλήθεια: Από τον Βηλαρά ως τον Ψυχάρη και τον Πάλλη, κι από τον Ελισαίο Γιαννίδη κυρίως, και τον Φώτη Φωτιάδη ως τους σημερινούς, τον Καρθαίο, τον Ι. Κακριδή και άλλους.

Ελπίζω πως, αν δεν έπεισα ολότελα τους αναγνώστες μου με την κάπως σκόπιμη μακρηγορία μου, βοήθησα πάντως το μάτι τών περισσοτέρων τους να συνειθίσει την απλοποιημένη γραφή αρκετά ώστε να προχωρήσουμε τώρα ανεμπόδιστα στο κύριο θέμα μας.

2.

Τι προσφέρει η μετάφραση του «Λόγου»

Ο αυτοβιογραφικός χαρακτήρας τού «Λόγου περί της Μεθόδου», που δίνει τόση απλότητα και οικειότητα στο πρωτότυπο, συγχωρεί πιστεύω κάποιον ανάλογο τόνο και σε τούτη μου την Εισαγωγή.

Το 1937, όταν έκλειναν τα τριακόσια χρόνια από την πρώτη εμφάνιση του «Λόγου», που είναι σαν μια διακήρυξη των δικαιωμάτων τής επιστημονικής και φιλοσοφικής σκέψης στους νεότερους χρόνους, σχεδίασα να τον μεταφράσω στη δημοτική μας, έχοντας προπάντων υπόψη μου πως, καθώς όλοι ξέρουν, γράφηκε από τον Ντεκάρτ στη δημοτική τού καιρού και του τόπου του, δηλαδή τα γαλλικά, κι αποτελεί για τούτο σπουδαίο σταθμό και για τη γλωσσική ιστορία τής Γαλλίας.

Άξιζε τον κόπο να διαβαστούν από τους Έλληνες, μεταφρασμένες στη δική μας λαϊκή γλώσσα, φράσεις σαν κι εκείνην που ανέφερα στην αρχή τής Εισαγωγής, ή την ακόλουθη (§ 66): «Κι αν γράφω γαλλικά, που είναι η γλώσσα τού τόπου μου, κι όχι λατινικά που είναι η γλώσσα τών δασκάλων μου, το κάνω επειδή ελπίζω πως όσοι χρησιμοποιούν αποκλειστικά το φυσικό λογικό τους εντελώς άδολο θα κρίνουν τις γνώμες μου καλύτερα από κείνους που πιστεύουν στα αρχαία βιβλία».

Το σχέδιό μου πραγματοποιήθηκε τον επόμενο χρόνο, στα 1938. Επωφελήθηκα από μίαν από τις δυσάρεστες εκείνες περιόδους τής ζωής, όπου ο άνθρωπος καταλαβαίνει πως είναι λιγότερο βασανιστικό γι' αυτόν να καταγίνει με τις σκέψεις τών άλλων—όσο περίπλοκες κι αν είναι—παρά να μαλλιοτραβιέται με τις δικές του, όσο απλές κι αν φαίνονται. Το φθινόπωρο εκείνου τού χρόνου η μετάφραση ήταν έτοιμη. Έτοιμος όμως δεν ήταν κανένας εκδότης. Έτσι, ο Ντεκάρτ που, έχοντας ζήσει ολόκληρο τον Τριακονταετή πόλεμο (1618-1648), κάτι είξερε από πανευρωπαϊκούς πολέμους, αναγκάστηκε όταν ξέσπασε ο Δεύτερος Παγκόσμιος, να περιμένει υπομονετικά το πέρας της μπόρας.

Ξαναγύρισα στον Ντεκάρτ πριν από έναν χρόνο περίπου, επειδή θέλησα να κάνω κάποια εργασία κάπως γενικότερα χρήσιμη για τον τόπο μου. Θυμήθηκα πως στις αρχές τού 1950 η πολιτισμένη ανθρωπότητα, αν της απομείνει πολιτισμός, θα μνημονέψει την τριακοσιοστή επέτειο του θανάτου τού μεγάλου Γάλλου φιλοσόφου. Και σκέφτηκα, πως θα είναι θετικός τρόπος για να τιμηθεί στην Ελλάδα η μνήμη τού Ντεκάρτ, το να δοθεί εγκαίρως στο ελληνικό κοινό μια φροντισμένη δυνατότητα να γνωρίσει το έργο του.

Κι ο δεύτερος τίτλος οφειλής όλων μας στο Γαλλικό Ινστιτούτο Αθηνών είναι πως πρωτοστάτησε στην πραγματοποίηση της ιδέας αυτής.

Ομολογώ πως όταν αποφάσιζα να γυρίσω στην Ελλάδα από το εξωτερικό ένα έτος νωρίτερα απ' όσο είχε προβλεφτεί, πίστευα πως, στις κρίσιμότερες μέρες που περνούμε, θα μπορούσα να φανώ χρήσιμος σε κανέναν τομέα πιο επίκαιρο, και στον οποίο θα είχα ίσως καλύτερη απόδοση. Γρήγορα κατάλαβα πως αυτό ήταν ευτυχώς περιττό. Όλες οι χρήσιμες θέσεις κατέχονται ήδη από τους κατάλληλους ανθρώπους.

Αν όμως επιμένεις ωστόσο να χρησιμέψεις σε κάτι και συ, τότε τι κάνεις; — Καταγίνεσαι με τον Καρτέσιο κι είσαι ήσυχος. Κανένας δεν θα σε υποβλέπει. Ο Καρτέσιος δεν αμείβει με τον τρόπο που θέλουν οι περισσότεροι. Ας είναι..

Ο Καρτέσιος! Όταν, πριν δέκα χρόνια, έπιασα να μεταφράσω τον «Λόγο», το ενδιαφέρον μου ήταν, το είπα ήδη, κυρίως γλωσσικό. Κι όταν υπερνίκησα, όσο μπορούσα, τις μεταφραστικές δυσκολίες, θεώρησα πως είχα τελειώσει το έργο μου.

Ευλογία Κυρίου υπήρξε για μένα ότι δεν βρήκα εκδότη στα 1938. Πρώτα, γιατί, χάρη στην αναβολή, δόθηκε η ευκαιρία να βγει η εργασία μου στη σειρά τών λαμπρών εκδόσεων του Γαλλικού Ινστιτούτου. Αλλά βρέθηκα τυχερός και για κάποιον πολύ ουσιαστικότερο λόγο. Όταν, ωριμότερος πιά τώρα, ξανάρχισα να μελετώ τον «Λόγο», ένοιωσα προπάντων την ουσία του. Χάρηκα πρώτα το ζωντανό ύφος τού έργου, πρόσεξα τον τόνο τής φωνής ενός ανθρώπου που ξομολογιέται την ιστορία τού πνεύματός του και μιλεί φιλικά για τη ζωή του, για τις αναμνήσεις τών εφηβικών και των νεανικών του χρόνων. Ανάμεσα από τις γραμμές τού κειμένου, άρχισα να διακρίνω, πρώτα φευγαλέα κι ύστερα ολοένα καθαρότερα, την προσωπικότητα του ανθρώπου Ντεκάρτ. Γιατί κατάλαβα πως, για να μπει κανένας αληθινά στο νόημα των λίγων δεκάδων σελίδων τού «Λόγου», είναι ανάγκη να ζωντανέψει πρώτα τον ίδιο τον Ντεκάρτ, να νοιώσει τον χαρακτήρα του, να γνωριστεί με τους δικούς του και τους φίλους του, ν' ακούσει για τους τόπους όπου έζησε, για τις περιστάσεις που προσδιόρισαν τη μοίρα του. Κάτι περισσότερο: να γνω-

ρίσει την εποχή που έζησε ο Ντεκάρτ, ν^ο ανασάνει τον αέρα που ανέπνεαν οι άνθρωποι τότε, να μάθει ακόμα και για την εποχή που είχε προηγηθεί και που προετοίμασε την εποχή τού Ντεκάρτ.

Περίεργο αλήθεια το πάθος τών θνητών, που λαχταρούν αδιάκοπα να μάθουν, που τσακίζονται να μην αφήσουν άγραφο ούτε τον παραμικρότερο χώρο πάνω στον πίνακα του νού τους. Και σκοτώνονται να καταχωρούν εγγραφές, σαν τον φιλόγυρο που όλο και ψιλογράφει τα κέρδη στα δεφτέρια του, ενώ το ξέρουν καλά πως όλα αυτά είναι πιο εφήμερα κι από τον μαυροπίνακα των πρώτων συλλαβισμών τους, γιατί δεν θ' αργήσει να περάσει πάνω σ' όλα το αδυσώπητο σφουγγάρι τού τέλους, που με μια και μόνη χειριά θ' αποκαταστήσει την άσπιλη μαυρίλα της ανυπαρξίας!

Είταν ωστόσο ένα περίφημο ταξίδι για μένα αυτή η αναζήτηση του Ντεκάρτ και της εποχής του..

3.

Αναζητώντας τόν Ντεκάρτ..

Ξεκινάς, και για καιρό θαρρείς πως ταξιδεύεις μέσα στα σύννεφα.

Έτσι, προχωρώντας σιγά - σιγά στη μελέτη, αγωνίζεται κανείς να συλλάβει την αινιγματική κατά βάθος μορφή τού Ντεκάρτ, μέσα στο πλαίσιο τής εποχής του. Για να το καταφέρει, πρέπει να καταλάβει καλά πως ο Ντεκάρτ ήταν ταυτόχρονα ο άνθρωπος μιας εποχής που ξεφυχούσε κι ο άνθρωπος μιας άλλης που θαμποχάραζε. Αυτό είναι μια κοινοτοπία χιλιοειπωμένη για τους ανθρώπους όλων τών εποχών, αλλά στην περίπτωση του Ντεκάρτ η κοινοτοπία έχει περισσότερο νόημα από κάθε άλλη σχεδόν φορά. Ο Ντεκάρτ ήταν ο άνθρωπος δυό εποχών, ο οποίος, πολεμώντας κάποτε και μ^ε ένα μέρος τού ίδιου τού εαυτού του, βοήθησε στο να θαφτεί η μια και ν^ο ανατείλει η άλλη.

Αλλα νά, που σιγά - σιγά η αδιαπέραστη θολούρα αρχίζει να σκίζεται, χάσματα ανοίγουν, αφήνοντας να διαφανούν εικόνες ζωηρές, που πληθαίνουν και πλαταίνουν. Στην αρχή, μοιάζουν σαν πίνακες παράταιροι, αραδιασμένοι στους τοίχους ακατάστατης πινακοθήκης. Κατόπι, αρχίζεις να καταλαβαίνεις πως όλα αυτά είναι ένα, πως αποτελούν όλα μαζί μια πελώρια τοιχογραφία, στην οποία δούλεψαν ίσως πολλοί τεχνίτες, με διαφορετικές τεχνοτροπίες, αλλά που διατηρεί κάποια βαθύτερη ενότητα και συνοχή.

Όχι, δεν είναι ασυνάρτητοι, χωριστοί πίνακες: Εκείνη η αγροτική εικόνα τού αρρωστιάρικου ορφανού, που μεγαλώνει μέσα στις πρασινάδες τής εξοχής, θρεμμένο με χίλιες χτυπητές εντυπώσεις από την ελεύθερη Φύση, και με στοργή, δεισιδαιμονίες και θρησκευτικότητα από μια γριά γιαγιά και μίαν

αγαπημένη παραμάννα, δεν είναι αυτοτελής εικόνα. Αποτελεί κάπως συνέχεια εκείνου τού πελώριου πίνακα, όπου εικονίζονται οι φρικαλεότητες εμφυλίων πολέμων, κι όπου σφάζονται άνθρωποι, επισήμως για λόγους ύψιστα δογματικούς, πραγματικά όμως και για χίλιους εγκόσμιους. — Κι αυτός ο πίνακας συνεχίζει την άλλη σκοτεινή εικόνα με τους σιωπηλούς συννεφιασμένους καλογέρους. Τους Θεολόγους. Αυτούς που, βγαίνοντας από τα κελιά τών μοναστηριών τους, περνούν μέσα από τις θολωτές αίθουσες θρησκευτικών δικαστηρίων και φημισμένων σχολών, όπου ρασοφορεμένοι σοφοί κλωθοπλέκουν επιχειρήματα εμπνευσμένα από έναν Αριστοτέλη φραγκεμένο, που δεν θ' αναγνώριζε τον εαυτό του. Κι ύστερα — διασχίζοντας πανηγυρικές πλατείες, όπου αλαλάζουν τὰ φιλοθεάμονα πλήθη τών πιστών, ρουφώντας σα λιβάνι την κνίσσα ανθρώπων που καίγονται πάνω στις πυρές, επειδή είναι αιρετικοί ή μάγοι, ίσως επειδή είναι πρωτοπόροι — οι καλόγεροι καταλήγουν, εκστατικοί προσκνηνητές, πεσμένοι μπρος στο 'Αγιο Βήμα τών βαθύσκιωτων γοιθικών ναών τους. Είναι απλό κομμάτι της τοιχογραφίας κι αυτός. — Κι οι μάχες που εικονίζονται παραπέρα και μοιάζουν να ζώνουν με τις φλογες τους όλη την Ευρώπη και να τη ματοκυλούν, — ενώ τα πρώτα σκιρτήματα των εθνικισμών ξυπνούν και πάνε ξεπετάξουν από πάνω τους τη μεσαιωνική Διεθνή τού καθολικισμού — δεν αποτελούν ούτε αυτές οι μάχες εικόνες πολεμικές ξέχωρες. Περιβάλλουν σαν πλατύτατο πλαίσιο τον άλλον εκείνο πίνακα που δείχνει ένα «εσωτερικό» γεμάτο αντιθετικές φωτοσκιάσεις: Στον σκοτεινό κοιτώνα ενός Κολλεγίου Ιησουιτών, ένας χλωμός έφηβος ξαπλωμένος, ρεμβάζει σιωπηλός, ενώ γύρω του, στο τραπέζι, στο άφτιαστο κρεβάτι και χάμω στο πάτωμα σέρνονται σκόρπια μικρά και μεγάλα βιβλία: Τα βιβλία που κλείνουν όλη τη σοφία τού καιρού του, που ο χλωμός έφηβος τα μελέτησε όλα. Χωρίς να βρει την απάντηση που γύρευε.

Όλες αυτές οι εικόνες και τόσες άλλες — χάρμα και φρίκη τών ματιών — δεν είναι παρά μια απέραντη τοιχογραφία, που ζωντανεύει την παρδαλόχρωμη γραφικότητα μιας περασμένης περιόδου, και που επιγράφεται: «Ο Στοχαστής κι η Εποχή του». — Ο Ντεκάριτ μέσα στην Ευρώπη τού τέλους τού 16ου και των αρχών τού 17ου αιώνα. Κυριολεκτικότερα, καθώς το είπαμε ήδη, στα σύνορα δυό εποχών, που η δεύτερή τους, εκείνη που αρχίζει, φέρνει για πάντα τη σφραγίδα των τολμηρότατων στοχασμών τού μικροκαμωμένου δειλού νέου.

Και τώρα, τι είναι επιτέλους αυτό που ανέδειξε τον Ντεκάριτ αναμορφωτή της φιλοσοφίας και της επιστήμης; Πριν προχωρήσουμε, ας θυμηθούμε μια στιγμή το αίνιγμα της Σφίγγας. Πόσοι και πόσοι θνητοί, ανίκανοι να της δώσουν την απόκριση που θα τούς έσωζε, φαγώθηκαν από το τέρας, ως τη

μέρα που στάθηκε μπροστά της ένας αληθινά μεγάλος, που βρήκε τη λύση; Ὑστερὰ ἀπὸ τὸν Οἰδίποδα, ἕνα ἀπὸ τὰ πρῶτα πράματα που μαθαίνουν τὰ παιδάκια εἶναι κι ἡ λύση τοῦ αἰνίγματος τῆς Σφίγγας: «Τὴν πρωΐαν τετράπους, τὴν μεσημβρίαν δίπους...» — Ὑπάρχει τάχα ἀπλούστερο αἰνίγμα;... Ἔτσι εἶναι καὶ με τὰ περισσότερα αἰνίγματα τῆς αληθινῆς Σφίγγας — τῆς Φύσης. Κι αὐτό, ἀπὸ μια μεριά, εἶναι ἡ ἀδίκη μοῖρα τῶν μεγάλων, τῶν πρωτεργατῶν τῆς ἀνθρώπινης προόδου. Οἱ μεταγενέστεροί τους, που ἐπωφελοῦνται ἀπὸ τοὺς ἀθλοὺς ἐκείνων, δὲν μποροῦν ποτέ νὰ νοιώσουν αληθινὰ ολόκληρη τὴν ἀξία τῆς προσπάθειας ἢ τῆς μεγαλοφυΐας που χρειάστηκε γιὰ νὰ πραγματοποιηθεῖ αὐτό που γίνεται πια κοινόχρηστο κτήμα τῆς ἀνθρωπότητας.

Τέτοια, ὡς ἕνα βαθμὸ, εἶναι κι ἡ μοῖρα τοῦ Ντεκάρτ. Δὲν θ' ἀσχοληθούμε ἐδῶ με τὴ συμβολὴ τοῦ μαθηματικοῦ Ντεκάρτ στὴν πρόοδο τῆς μαθηματικῆς επιστήμης εἰδικά. Ὅσο κι ἂν εἶναι σπουδαιότατη ἡ ἐπινοήσῃ του τῆς Ἀναλυτικῆς Γεωμετρίας, ἡ εἰσφορὰ του στὴν Ἀλγεβρα κι οἱ λύσεις που ἔδωσε σὲ παμπάλαια ἄλυτα προβλήματα, δὲν λείπουν οἱ μεγάλοι μαθηματικοί, στοὺς ὁποίους ἡ ἀνθρωπότητα χρωστᾷ ἰσάξιες πραγματοποιήσεις.

Ἀλλὰ ὁ φιλόσοφος Ντεκάρτ ἔκανε ἕνα βῆμα πιο πέρα, που ἀλλάξε τὴν πορεία τοῦ πνευματικοῦ κόσμου. Διαπιστώνοντας πως μόνο τὰ μαθηματικά του ἔδιναν τὴν ἀπόλυτη βεβαιότητα, γιατί μονάχα οἱ μαθηματικὲς ἀποδείξεις εἶταν ἀκλόνητες, ἀναζήτησε ποιά εἶταν τὰ βασικά γνωρίσματα τῶν μαθηματικῶν αὐτῶν ἀποδείξεων, που ἐξανάγκαζαν τὸ πνεῦμα του νὰ υποτάσσεται σὲ τούτες ἀνεπιφύλακτα, χωρὶς ἀμφιβολίες καὶ δισταγμούς. Κι ὅταν ἀπομόνωσε τὰ χαρακτηριστικά που τὶς ἔκαναν νὰ ξεχωρίζουν ἀπ' ὅλες τὶς ἄλλες, ὁ Ντεκάρτ ἔκανε τὸ μεγάλο βῆμα. Ἀποφάσισε νὰ ἐφαρμόσει τὶς μαθηματικὲς μεθόδους σὲ ὅλους τοὺς ἄλλους τομείς τῶν πνευματικῶν ἀναζητήσεων τοῦ ἀνθρώπου. — Αὐτὴ εἶναι ἡ βάση κι ἡ ἀφετηρία τῆς Μεθόδου του.

Γιὰ μας, τοὺς μεταγενεστέρους του, που ἐπωφεληθήκαμε ἀπὸ τὴν ἐπίδρασή της, ἡ καινοτομία τοῦ Ντεκάρτ ἀποτελεῖ κοινοτοπία. Πρέπει ὅμως νὰ ἔχουμε κάπως ἀναστήσει μέσα μας τὴ δική του ἐποχὴ, τὴν πνευματικὴ καὶ ψυχολογικὴ τῆς ατμόσφαιρα, νὰ ἔχουμε νοιώσει τὸ δέος που ἐνοιῶθαν οἱ τότε ἄνθρωποι μπροσὲς στὴν ἱεραρχία τῶν ἀξιών, τὴν καθιερωμένη μέσα στις συνειδήσεις τοὺς ὄχι μονάχα ἀπὸ τὰ ἤθη τῶν συγχρόνων καὶ τὶς παραδόσεις τῶν παλαιότερων, ἀλλὰ ἀπὸ αὐτὴ τούτη τὴ «θεία ἀποκάλυψη», γιὰ νὰ μπούμε κάπως στὸ νόημα τοῦ τεράστιου ἀθλοῦ που ἀποτελέσει ἡ διακήρυξη τῶν κανόνων τῆς Μεθόδου τοῦ Ντεκάρτ. (Βλ. σελ. 35).

Πρόκειται κυρίως γιὰ τὸν πρῶτο κανόνα. Οἱ τρεῖς ἄλλοι εἶναι τεχνικοί, πρακτικοὶ κανόνες, που ἔχουν βέβαια τὴ χρησιμότητά τους: «Νὰ διαιρῶ τις δυσκολίες...» — «Νὰ κατευθύνω τις σκέψεις μου με τάξη, περνώντας ἀπὸ τὰ

απλά στα συνθετότερα...» — «Να κάνω απαριθμήσεις κι ανασκοπήσεις... τέτοιες που να είμαι βέβαιος πως δεν θα παραλείψω τίποτα...». Είναι αναμφίβολο πως οι νοικοκυρεμένες αυτές σκέψεις, έστω κι αν δεν είχαν ακόμα διατυπωθεί σε κανόνες μεθοδολογίας, εφαρμόζονταν ήδη από πολλούς ανθρώπους προικισμένους με τη στοιχειώδη ορθοφροσύνη.

Δεν είναι μ' αυτούς που ο Ντεκάρτ άλλαξε τον ρυθμό τού κόσμου. Αυτοί μοιάζουν να έχουν τοποθετηθεί εκεί για να καλύψουν με την άκακη μετριότητά τους την ανυπολόγιστη εκρηκτικότητα που έκρυβε τότε μέσα του ο πρώτος από τους τέσσερις κανόνες. Αυτός είναι που περικλείνει ολόκληρο τον Ντεκάρτ, κι αυτό θα πεί πως περικλείνει «εν δυνάμει» όλη την καταπληκτική ανάπτυξη του επιστημονικού πνεύματος των νεότερων χρόνων. Πόσο εύκολα όμως μπορεί κανείς να τον αφίσει κι αυτόν να περάσει απαρατήρητος, αν δεν τον προσέξει καλά, για να δει τι κρυβόταν την εποχή εκείνη κάτω από το ταπεινό σχήμα που είχε ντυθεί ο πρώτος αυτός κανόνας!

«Να μην παραδέχουμαι τίποτα για αληθινό, αν δεν το ξέρω ολοφάνερα αληθινό... Ν' αποφεύγω τη βιασύνη και την προκατάληψη... Να μην περιλαμβάνω στις κρίσεις μου τίποτα παραπάνω απ' ό,τι θα παρουσιάζεται στον νού μου τόσο καθαρά και τόσο διακριτά ώστε να μη μου δίνεται καμιά ευκαιρία ν' αμφιβάλλω γι' αυτό».

Ας σταθούμε μια στιγμή, ας κλείσουμε τα μάτια, ας μεταφερθούμε πίσω στα χρόνια εκείνα, κι ας προσπαθήσουμε να δώσουμε ένα συγκεκριμένο, το αληθινό τους όνομα στα πράγματα που περιγράφονται τόσο αόριστα και συγκαλυμένα.

Στο εξής, όταν ερευνώ τη Φύση και τα προβλήματά της, τίποτα δεν θα το δέχουμαι για αληθινό, αν το λογικό μου δεν το ελέγξει και δεν το αναγνωρίσει για αληθινό. Οποιοσδήποτε κι αν είναι εκείνος που μου το βεβαιώνει, εγώ δεν θα τον πιστέψω. Δεν θα παρασυρθώ από καμιά βιασύνη, τη βιασύνη που δίνει η αποκτημένη συνήθεια — που κι αυτήν μού τη δίνει η διαπαιδαγώγησή μου. Ούτε θα παρασυρθώ από καμιά προκατάληψη — προκατάληψη είναι ό,τιδήποτε έχει μπει μέσα στην ψυχή μου, βαλμένο από οποιονδήποτε άλλον εκτός από το λογικό μου.

Πού κατέληγαν όλα αυτά στην εποχή τού Ντεκάρτ; Κατέληγαν στο να διακηρύξουν πως, για να κατακτήσει την αλήθεια και να θεμελιώσει την επιστήμη, ο άνθρωπος πρέπει να παραμερίσει οποιονδήποτε άλλον εκτός από το λογικό του. Δηλαδή, και γνώσεις, κι αισθήματα. Και την πίστη του ακόμα.

Μέσα σε μιαν ανθρωπότητα όπου τα πάντα ήταν ρυθμισμένα κι εξουσιασμένα από την Εκκλησία, όπου η σκοπιμότητα του δόγματος παρεμβαλλόταν παντού, κι όριζε πορεία και όρια στη δράση τής ανθρώπινης σκέψης, όπου κάθε

απειθαρχία, τι λέω, ακόμα κι η απλή εκφρασμένη απορία αποτελούσε αίρεση ή μαρτυρούσε αθεϊσμό, βγήκε μια μέρα κάποιος, πιστός, αφοσιωμένος καθολικός, που τόλμησε να πει — ω, πόσο σκεπασμένα! αλλά το είπε — πως δεν θα θεμελιωθεί ποτέ επιστήμη ικανή να βρει τη λύση τών προβλημάτων που ορθώνει μπροστά στον άνθρωπο η Φύση, αν ο νους τού ανθρώπου δεν κλείσει έξω από το επιστημονικό εργαστήριό του τη Θρησκεία. Ο Ντεκάρτ δεν ήταν ούτε άθεος, ούτε άθρησκος. Απεναντίας! Δεν έπαψε ποτέ να εκκλησιάζεται, να προσεύχεται, να πιστεύει. Όμως, χωρίς να θυσιάσει τίποτα από την αφοσίωσή του στη θρησκεία τών πατέρων, των δασκάλων, — «της παραμάνας του» θα πει ο ίδιος, διακήρυξε την απόλυτη ανάγκη τού χωρισμού τής επιστήμης από τη θεολογία. Της ηθικής σκοπιμότητας, από τη φυσική αναγκαιότητα. Φαινομενικά, ο πόλεμός του ήταν πόλεμος στη Σχολαστική φιλοσοφία. Στην πραγματικότητα, ο Ντεκάρτ πολεμούσε εκείνο που είχε νοθέψει και τη φιλοσοφική και την επιστημονική σκέψη — τη θεολογία με τις σκοπιμότητές της. Με τη ζωή του και το παράδειγμά του ο Ντεκάρτ διακήρυξε ουσιαστικά πως οι επιστήμονες δεν πρέπει να πάντουν να πηγαίνουν στην εκκλησία. Δεν πρέπει όμως η Εκκλησία να θεωρεί το επιστημονικό εργαστήριο μετόχι της. Ούτε κι οι θελήσεις της να διέπουν την επιστημονική έρευνα.

Όλα τ' άλλα είναι απλές συνέπειες τής βασικής αυτής καινοτομίας. Όλα: κι η Μεταφυσική κι η Φυσική του. Κι η καρτεσιανή μεθοδική αμφιβολία, κι ο ρασιοναλισμός του. Κι η υπαγωγή τών πάντων, ακόμα και της ιατρικής, στον μαθηματικό λογισμό, και το περίφημο «σκέπτομαι άρα υπάρχω», κι ο τονισμός τής ενότητας της επιστημονικής σκέψης, κι η κοσμογονία του, κι η θεωρία τών στροβίλων, κι η ανάλυση της ύλης σε έκταση και κίνηση, κι η παράδοξη θεωρία τού αυτοματισμού τών ζώων, που δεν έχουν ψυχή, κι ο δυϊσμός τού ανθρώπου, που είναι φύση σύνθετη, γιατί είναι ψυχή, με ουσία της τη νόηση, και σώμα, με ουσία του την ύλη. Και όλα τ' άλλα, τα σωστά και τα στραβά, οι καταπληκτικοί προϋδεασμοί κι οι πλανημένες φαντασιοπληξίες, όλα αυτά δίνουν το μέτρο τής προσωπικότητας και του έργου του, δίνουν τα όρια τών δυνατοτήτων του, αλλά δεν αποτελούν την πεμπουσία τής πραγματικής εισφοράς τού Ντεκάρτ. Αυτή περιλαμβάνεται στην όσο το δυνατόν πιο συγκαλυμμένη, πιο ταπεινόφρονη αλλά κατηγορηματική διακήρυξη μιάς ανατρεπτικής, αλλά γονιμότερης αλήθειας: Αυτής που ορίζει πως, για να κάνει δική του, για να κατακτήσει την Αλήθεια μέσα στη Φύση, ο άνθρωπος πρέπει να μην αναζητήσει το μέσο πουθενά αλλού — ούτε και στους υπερφυσικούς ουρανούς τής θρησκείας — θα το βρει αποκλειστικά μέσα στον νου του.

Αυτή την επανάσταση δεν την έκανε ο Ντεκάρτ με ελαφριά καρδιά. Απεναντίας. Καθώς μπορεί να δει ο αναγνώστης διεξοδικότερα στο βιογραφικό

σημείωμα, ο Ντεκάρτ χρόνια βασανίστηκε πριν το πάρει απόφαση να υπερνικήσει τους δισταγμούς του και να δημοσιέψει τούς κανόνες τής Μεθόδου του. Τολμηρότατος όταν βριακόταν αποτραβηγμένος μέσα στον κόσμο τών στοχασμών του, ο Ντεκάρτ δεν ήταν μαχητική ιδιοσυγκρασία. Προσπάθησε πάντα ν' αποφύγει τις συγκρούσεις με όλους. Αγωνίστηκε να εξευμενίσει την Καθολική Εκκλησία, πολλαπλασιάζοντας τις εκδηλώσεις τής νομιμοφροσύνης του και βάζοντας για να την εξυπηρετήσει, τις ικανότητες του ορθολογισμού του στην υπηρεσία μιας ορθόδοξης, συμμορφωμένης μεταφυσικής.

Αυτά όμως όλα αφορούσαν αποκλειστικά την προσωπική του θέση. Παρ' όλες τις προφυλάξεις και τα προσχήματα, η ιδέα του, η γόνιμη ιδέα που ο Ντεκάρτ εξαπέλυσε στον κόσμο, δεν μπορούσε παρά να κάνει τον δρόμο της. Το ελεύθερο πνεύμα, χειραφετημένο, τράβηξε κι αυτό τον δρόμο του που δεν μοιάζει να πρόκειται πια να σταματήσει.

Αυτή είναι — μοιραία απλοποιημένη στο έπακρο — η σημασία τού Ντεκάρτ. Κι είναι φυσικό να ρωτηθεί κανένας αν ο άνθρωπος αυτός πρόβαλε άξαφνα στον ορίζοντα μιας ανέτοιμης ανθρωπότητας σαν ένα εξαιρετικό, μοναδικό μέγεθος. Όχι βέβαια. Όπως συμβαίνει τις περισσότερες φορές, ο ερχομός τής μεγαλοφυΐας προαναγγέλθηκε από μια ακαθόριστη, αλλά σημαντική προετοιμασία τών πνευμάτων. Στο επιστημονικό πεδίο, διάφοροι μεγάλοι και μικροί επιστήμονες είχαν ήδη ξεπροβάλει λίγο πριν, ή και ταυτόχρονα με τον Ντεκάρτ. Ο Κοπέρνικος, ο Κέπλερ, ο Γαλιλαίος, ο Τορριτσέλι. Το πνευματικό κλίμα ήταν προετοιμασμένο για τον ερχομό τής Μεθόδου.

Αλλά και στο καθαρά φιλοσοφικό, ο Ντεκάρτ είχε έναν ισάξιο — σύγχρονο, κάπως προγενέστερο — συναγωνιστή: τον Φρ. Βάκωνα, που άλλωστε διατύπωσε κι εκείνος, ήδη από τα 1620, πέντε κανόνες που μοιάζουν αισθητά με τους τέσσερις του Ντεκάρτ. Όμως, του Ντεκάρτ η επίδραση υπήρξε πολύ μεγαλύτερη.

Αν αναζητήσουμε το γιατί, θα βρούμε πρώτα την πολύ μεγαλύτερη ευκρίνεια τού κηρύγματός του. Πολύ όμως περισσότερο θα τη βρούμε στο ότι ο Ντεκάρτ, έχοντας απόλυτη συναίσθηση της σημασίας τού κινήματός του, δεν περιορίστηκε στο να προσπαθήσει να πείσει τούς λίγους σοφούς τής εποχής του. Με την πεποίθηση πως η υπόθεση ενδιέφερε ζωτικότερα όλους τούς ανθρώπους, απευθύνθηκε στην πλατύτερη κοινή γνώμη τής πατρίδας του, προσπαθώντας να την κάνει να ενδιαφερθεί. Αυτό εξηγεί τη μεγάλη καινοτομία του να γράψει ένα τέτοιο φιλοσοφικό έργο, όχι στα λατινικά, παρά στη γλώσσα τού πολλού κόσμου — τα Γαλλικά. Και ξέρουμε πως η άποψή του ήταν σωστή, γιατί ο «Δόγος περί της Μεθόδου» είχε πλατύτατη απήχηση στη Γαλλία και την Ευρώπη ολόκληρη.

4.

Προγενέστερες μεταφράσεις τού «Λόγου»

Την εποχή που πρωτάρχισα τη μετάφραση, είχα την ιδέα πως είμουν ο πρώτος που την επιχειρούσε. Λίγους μήνες αφού την τέλειωσα, είχα μια μέρα τη δυσάρεστη έκπληξη ν' αντικρύσω στην προθήκη ενός βιβλιοπωλείου, κάτω από ένα «Άρτι εξεδόθη» μια μετάφραση του «Λόγου» από τους Γ. και Α. Βερβενιώτη. Την αγόρασα αμέσως, και παρηγορήθηκα, γιατί η μετάφραση ήταν στην καθαρεύουσα κι επομένως δεν μείωνε τη χρησιμότητα της δικής μου.

Μεταγενέστερες έρευνες με πληροφόρησαν πως υπήρχαν κι άλλες παλαιότερες μεταφράσεις τού «Λόγου», και φρόντισα να τις βρω και να συντάξω τον ακόλουθο κατάλογο των «εν μεταφράσει» συναδέλφων μου:

1.— Ο πρώτος—απ' όσους μπόρεσα να βρω—μεταφραστής τού Ντεκάρτ ήταν ο Νικόλαος Πίκκολος. Η μετάφρασή του: Ρενάτου Καρτεσίου «Λόγος περί μεθόδου τού 'Οδηγείν καλῶς τὸν νοῦν καὶ ζητεῖν τὴν ἀλήθειαν εἰς τὰς ἐπιστήμας» δημοσιεύτηκε στην Κέρκυρα στα 1824. Το βιβλίο, σχ. 16ον είναι τυπωμένο με επιμέλεια στο Τυπογραφείο της Διοικήσεως. Περιλαμβάνει: Προοίμιο από τον μεταφραστή, σελ. ζ-ια', μετάφραση της βιογραφίας τού Ντεκάρτ, των *Biot* και *Feuillet*, παρμένης από την *Biographie Universelle*, σελ. ιγ'-μδ'. Ακολουθεί η μετάφραση του «Λόγου», σελ. 1-75. Επιπλέον, σε παράρτημα, η μετάφραση ενός αποσπάσματος από τη «Λογική Τέχνη» τών περίφημων Γιανσενιστών *Arnauld* και *Nicole*, σελ. 77-91, έπειτα σημειώσεις τού Ν. Πίκκολου, που αναφέρονται κυρίως στον «Βίον τού Συγγραφέως» σελ. 92-101. Και το βιβλίο τελειώνει με τον κατάλογο των συνδρομητῶν, που δείχνει πως για ένα τέτοιο έργο είχαν προσεγγραφεί στα Ιόνια και την επαναστατημένη Ελλάδα περίπου τετρακόσιοι συνδρομητές.

Η μετάφραση του 1824 είναι η επιστημονικότερη ως σήμερα. Ο μεταφραστής κατέχει τα γαλλικά και τα ελληνικά, κι είναι μορφωμένος. Έχει ύφος. Ο Πίκκολος είχε γεννηθεί, από γονείς Θεσσαλούς, στον Τύρναβο της Βουλγαρίας, στα 1792. Σπούδασε στο Βουκουρέστι και ιατρική στο Παρίσι, υπήρξε φίλος τού Κοραή, έκανε δάσκαλος στην Κέρκυρα στην Ιόνιο Σχολή, γιατρός στο Βουκουρέστι, και τέλος εγκαταστάθηκε στο Παρίσι, όπου και πέθανε στα 1866. Αν οι πληροφορίες μου είναι σωστές, ύστερα από μια ζωή αφιερωμένη στην υπηρεσία τής ελληνικής παιδείας, ο Ν. Πίκκολος ανακάλυψε προς το τέλος τής ζωής του πως ήταν Βούλγαρος, κι η διαθήκη του φαίνεται ότι εκδηλώνει το αίσθημά του.

2.— Δεύτερος μεταφραστής τού Ντεκάρτ, είναι ο Δημήτριος Γ. Μοσιράτος, του οποίου το έργο έχει τον τίτλο «René Descartes, Λόγος περί Μεθόδου πρὸς καθοδήγησιν τοῦ Λογικοῦ καὶ ἀναζήτησιν τῆς Ἀληθείας ἐν ταῖς Ἐπιστήμαις» Κων/πολις, Τύποις Βουτυρά καὶ Σας, 1878. Το βιβλίο, Σχ. 32ον, δεν υπάρχει στις ἐδῶ δημόσιες Βιβλιοθήκες καὶ θα μου ἔμενε ἀγνωστο χωρὶς την ευγένεια τού κ. Κ. Παπαδοπούλου, του Δήμου Αθηναίων. Πρόκειται για εργασία νεανική — ο Δ. Γ. Μοσιράτος γεννήθηκε στα 1853 καὶ ἔκανε τη μετάφραση στα 1876 — επηρεασμένη ἀπὸ τον παροξυσμὸ τού ἀρχαϊσμοῦ τῆς εποχῆς του, ἀλλὰ ευσυνείδητη. Ο Μοσιράτος, που ἀφίσε φήμη λαμπροῦ δασκάλου στα Γυμνάσια τῆς Πόλης, ὅπου δίδαξε ως στον θάνατό του, στα 1909, ἐξηγεί στον Πρόλογό του — σελ. ζ' - ι' — πως ἀρχικὸς σκοπὸς του εἶταν να συνοδέψει τη μετάφραση « δι' ἔκτενῶν καὶ ἀκριβῶν, ἐν γένει μὲν περὶ τοῦ ἀνδρός, ἰδίᾳ δὲ περὶ τοῦ « Περὶ Μεθόδου Λόγου » κρίσεων καὶ ἀναλύσεων τῶν μετ' αὐτὸν φιλοσόφων ». Ἀναγκάστηκε ὁμως ν' ἀναγνωρίσει πως « ἡ ἐπιχείρησις αὕτη ἦν ὄντως μεγάλη, ὑπερτέρα δηλονότι τῶν μικρῶν ἡμῶν δυνάμεων καὶ στοιχειωδῶν γνώσεων »... καὶ ἐξάλλου τα οικονομικά του μέσα δεν τού επέτρεψαν να κάνει ἄλλο παρὰ να δημοσιέψει ἀπλῶς τη μετάφραση, που περιλαμβάνεται στις σελ. 29 - 118 του βιβλίου. Καὶ προσθέτει ο μεταφραστής τού 1876: « Ἀγνοοῦμεν ἂν νῦν τὸ πρῶτον ἢ ἂν προπολλοῦ χρόνου ὑπ' ἄλλου τινὸς μετηνέχθη ὁ παρὼν λόγος εἰς τὴν ἡμετέραν γλῶσσαν. Ὁ δυνάμενος νὰ πληροφορήσῃ ἡμᾶς θέλει ἔχει εὐκρινεῖς τὰς ἐπὶ τούτῳ εὐχαριστίας ἡμῶν... » Εἶναι λιγὰκι ἀργά πλέον σήμερα. Ἀλλὰ νομίζω πως καὶ οἱ μεταγενέστεροι μεταφραστὲς εἶχαν την ἴδια ἔλλειψη πληροφοριῶν. Καὶ θα εἶταν δύσκολο να μὴ συμβεῖ αὐτὸ με την ἔλλειψη βοηθημάτων που υπάρχει.

3.— Τρίτοι κατὰ σειρά στην ἐπιτηρίδα τῶν μεταφραστῶν τού Καρτεσίου ἐρχονται οἱ ἀδελφοὶ καθηγητὲς Γεώργιος καὶ Αντόνιος Βερβενιώτης. Το βιβλίο τους ἔχει τον τίτλο Ρενέ Ντεκάρτ (Καρτεσίου) — « Λόγος περὶ τῆς Μεθόδου » — Ἐκδ. Ἀντωνοπούλου, Ἀθῆναι 1939, Σχ. 16ον, σελ. 98. Περιλαμβάνει Πρόλογο, σελ. 5-6, Βιογραφικὲς σημειώσεις καὶ Ἔργα τού Ρενέ Ντεκάρτ σελ. 7-8, καὶ τη μετάφραση του « Λόγου » σελ. 9-97, που εἶναι σε ἀπλή καθαρεύουσα, με ἀρκετὲς ἐλευθερίες στην ἀπόδοση, κάποτε υπερβολικὲς. Λείπει ἡ εἰσαγωγικὴ σημείωση του Ντεκάρτ. Εξάλλου δίδονται ἀρκετὲς σημειώσεις λακωνικὲς, πάντως χρήσιμες.

Αυτὲς εἶναι οἱ γνωστὲς μου μεταφράσεις ολόκληρου του « Λόγου περὶ τῆς Μεθόδου ». Πρέπει τώρα να σημειωθεῖ ἀκόμη ὅτι:

4.— Ἡ μετάφραση του Ν. Πικκολοῦ ἀναδημοσιεύτηκε ολόκληρη στο περιοδικό « Ἐπιστημολόγος », τῆς Ἀθήνας, Φύλλα 6-10, Ἰουλίου-Ὀκτωβρίου 1932.

5. — Τέλος, στο βραχύβιο περιοδικό «Νέα Ζωή» τῆς Ἀθήνας, του οποίου κυκλοφόρησαν ἑξή φύλλα μεταξύ Ιουλίου 1933 και Μαρτίου 1934, δημοσιεύτηκε στο φύλλο αρ. 3, του Οκτωβρίου 1933, σελ. 176 - 181, με τον τίτλο Descartes — «Μεθοδολογία», το πρώτο μέρος τού «Λόγου», μεταφρασμένο στη δημοτική από τον κ. Θεοφ. Θεοδωρακόπουλο. Ἡ συνέχεια, που προαναγγέλλεται στο τέλος, δεν δημοσιεύτηκε στα τρία φύλλα που ακολούθησαν.

Ἐχω χρέος να τονίσω ἐδῶ την οφειλή μου σε ὄλους τούς προγενέστερους μεταφραστές τού «Λόγου». Με βοήθησαν και με τις αρετές, αλλά και με τις αδυναμίες τῶν ἔργων τους. Κι αν η εργασία μου σημειώνει κάποια πρόοδο πάνω στις δικές τους, θα το χρωστῶ σχεδόν αποκλειστικά στο ὅτι επωφελήθη από την εισφορά τους. Κι αν πρέπει να επαινεθῆ για κάτι, αυτό είναι πως δεν αγνόησε τις προγενέστερες προσπάθειες.

5.

Παρατηρήσεις σχετικές με το βιβλίο

Και τώρα μερικές τεχνικές λεπτομέρειες σχετικές με την εργασία μου:

A) — Το βιβλίο εκδίδεται δίγλωσσο, με το γαλλικό πρωτότυπο αριστερά και την ελληνική μετάφραση δεξιά.

B) — Πήρα την πρωτοβουλία μιας μικρῆς καινοτομίας. Αρίθμησα τα εξηνταεφτά ἐδάφια του «Λόγου». Ἡ πείρα με ἔπεισε πως η αρίθμηση αυτή, που δεν υπάρχει στις ἄλλες ἐκδόσεις, είναι πολύ χρήσιμη. Και είναι πρακτικότερη από το σύστημα μερικῶν κριτικῶν ἐκδόσεων, που αριθμοῦν τους στίχους τῆς κάθε σελίδας.

Γ) — Για το γαλλικό κείμενο ακολούθησα τη μεγάλη ἐκδοση του Et. Gilson, René Descartes - Discours de la Méthode, Texte et Commentaire, 2ème Édition J. Vrin, Paris 1930, με πολύ μικρές μεταβολές στο λεκτικό, αλλά σημαντικές στη στίξη. Ο Gilson μοιάζει να σεβάστηκε ἀπόλυτα την πρωτότυπη ἐκδοση, αλλά η στίξη της δεν συμφωνεῖ διόλου με τους αποκρυσταλλωμένους πια στα γαλλικά κανόνες και δυσκολεύει συχνά την κατανόηση.

Δ) — Για τη μετάφραση, χρωστῶ πρώτα μιαν ἐξήγηση σχετικά με τον τίτλο. Θα μπορούσα να τον μεταφράσω: «Λόγος για τη Μέθοδο», αλλά υπάρχει κι η συνέχεια: «για την καλή καθοδήγηση του Λογικού μας και για . . . κλπ». Τα τρία αλλεπάλληλα για να ἔκαναν τον τίτλο ἀφόρητο. Ἐτσι, κράτησα τον καθιερωμένο τύπο «Λόγος περί της Μεθόδου».

Ε) — Για τη μετάφραση του κειμένου, το πρόβλημά μου δεν εἶταν ἀπλό, κι ἔγινε δυσκολότερο από τις περιστάσεις. Στην αρχή, σκόπευα να ἐκ-

δώσω τον «Λόγο» αποκλειστικά ελληνικά κι ένοιωθα έτσι μεγαλύτερη ελευθερία στην απόδοση. Όταν όμως αποφασίσαμε τελικά να μπει το γαλλικό πρωτότυπο δίπλα στη μετάφραση, θεώρησα χρέος μου ν' αναθεωρήσω όλη την εργασία, για να προσέξω όχι μόνο στην πιστή απόδοση της εννοίας, αλλά και στην όσο το δυνατόν κυριολεκτικότερη μετάφραση του κειμένου. Θέλησα δηλαδή να κάνω την εργασία μου χρήσιμη για τη μελέτη τών γαλλικών. Ελπίζω πως δεν ζήμωσε πολύ η καθαρότητα της δημοτικής μου.

Εδώ χρειάζεται μια διευκρίνιση. Δεν το παραδέχομαι πως, για να είναι ένα κείμενο γραμμένο σε καθαρία δημοτική, πρέπει να έχει τη φρεσκάδα και τη γραφικότητα της λαϊκής κουβέντας — και να μυρίζει θυμάρι, αν είναι δυνατόν. — Νομίζω πως υπάρχει σ' αυτό κάποιος καθυστερημένος ρωμαντισμός. Φυσικά, η μορφή τής εθνικής μας γραπτής γλώσσας θα προσδιοριστεί βασικά από το τυπικό και το συντακτικό τής λαϊκής ομιλίας. Υπάρχει όμως πια ένα ύφος, κοινό σε όλες σχεδόν τις ευρωπαϊκές γλώσσες, που έχει διαμορφωθεί από την αδιάκοπη επικοινωνία, και τον κοινό χειρισμό ορισμένων θεμάτων. Οι λέξεις και το τυπικό αλλάζουν φυσικά από μίαν ευρωπαϊκή γλώσσα στην άλλη, αλλά το ύφος ενός επιστημονικού κειμένου, μένει σχεδόν απαράλλακτο — χωρίς να μπορεί πια κανείς να το χαρακτηρίσει ξενικό για καμιά γλώσσα. Ας πάρουμε ακόμα και τον «Λόγο περί της Μεθόδου». Η σύγκριση του πρωτότυπου γαλλικού κειμένου με την αντίστοιχη καλή αγγλική μετάφρασή του από τον J. Veitch δείχνει καθαρά αυτή την αλήθεια. Υπάρχει πια ένα διεθνικό ύφος, με πλήθος κοινών εκφράσεων — δίχως να μιλήσουμε για την κοινή ορολογία — για την ανάπτυξη και πραγματεία ορισμένων επιστημονικών και φιλοσοφικών θεμάτων. Αυτό το «δυτικο-ευρωπαϊκό» ύφος, είμαστε υποχρεωμένοι να το υιοθετήσουμε κι εμείς — μέσα πάντα σε ορισμένα όρια — για την επιστημονική δημοτική γλώσσα μας.

Εδώ ο σωβινισμός δεν έχει θέση. Θα μαρτυρούσε έλλειψη θετικής, πρακτικής πείρας. Το να ζητούμε ντόπιο πολιτισμό, απαλλαγμένο από ξενικές επιδράσεις, δείχνει έλλειψη ρεαλισμού. Πρέπει να προσγειωθούμε. Να θυμηθούμε πως, ύστερα από πολλών αιώνων ισόπαλο περίπου ανταγωνισμό μεταξύ τού ελληνικού πολιτισμού και του δυτικού κόσμου, στην εποχή τού Βυζαντίου, η πάλη έληξε κάποτε με την ήττα τού Ελληνισμού, που προτίμησε ουσιαστικά, ίσως φρόνιμα, τον ασιάτη εισβολέα. Έτσι, το ελληνικό πνεύμα, κατηφορίζοντας ολοένα, βρέθηκε από το ξενίθ τού Ε' αιώνα π. Χ. στα τάρταρα της ραγιαδικής αμάθειας του ΙΣΤ' αι. — Στο μεταξύ, από τα βάθη τής βάρβαρης, δυναμικής αμάθειας της Δύσης, άρχισε να ξεφυτρώνει και να φουντώνει το ρωμαλέο δέντρο τού δυτικού πολιτισμού.

Ύστερα από δύο περίπου αιώνων εξουθένωση και μαρτύρια, ο Ελλη-

νισμός άρχισε να συνέρχεται. Κατάλαβε πως δεν μπορούσε πια να υπάρξει γι' αυτόν ζήτημα ανταγωνισμού με το δυτικό - ευρωπαϊκό πνεύμα και πως έπρεπε ν' αναγνωρίσει το προβάδισμα του δευτέρου. Σ' αυτή την αναγνώριση χρωστούμε σε μεγάλο βαθμό την προετοιμασία τού Εικοσιένα. Ο καθυστερημένος πνευματικός σωβινισμός, που δείχνουν μερικοί, φοβούμαι πως είναι προσπάθεια να προβιάσουμε την αμάθειά μας σε κοσμοθεωρία. Δεν μπορεί ν' αποδώσει τίποτα το καλό. Ο σπόρος τού ελληνικού δαιμονίου που διατηρήσαμε και που πρέπει ν' αξιοποιήσουμε, θα γονιμοποιηθεί και θα δώσει πρωτότυπους καρπούς μονάχα αν αφομοιώσουμε πρώτα τούς πνευματικούς θησαυρούς που συσώρεψε η Δύση την εποχή που εμείς, ή χαροπαλεύαμε για την επιβίωσή μας, ή χασομερούσαμε.

ΣΤ) — Μετά την Εισαγωγή, υπάρχει ένα αρκετά διεξοδικό σημείωμα για τη ζωή κυρίως και τα έργα τού Ντεκάρτ. Ακολουθεί μια συνοπτική ανάλυση τού « Λόγου ». Μια ανάλυση ολόκληρου τού έργου τού Ντεκάρτ πρέπει σίγουρα να δοθεί στο ελληνικό κοινό, αλλά για την ώρα δεν υπάρχουν εδώ μερικά απαραίτητα βοηθήματα. Αν μπορέσω να δώσω, πριν το 1950, μια μετάφραση, που χρειάζεται επίσης, του τελευταίου μεγάλου έργου τού Ντεκάρτ: « Τα Πάθη τής Ψυχής », θα προτάξω απαραίτητα μια τέτοια γενική μελέτη.

Ζ) — Στο τέλος τού βιβλίου, ο αναγνώστης θα βρει ένα ευρετήριο τού κειμένου και των σημειώσεων. Προσπάθησα να το κάνω όσο το δυνατόν λεπτομερέστερο, και πιστεύω πως θα είναι χρήσιμο.

Η) — Για το τονικό σύστημα, θα σημειώσω πως ξεκίνησα με βασικό κανόνα τον περιορισμό τών τόνων στο κατά τη γνώμη μου ελάχιστο απαραίτητο. Πέρα όμως απ' ορισμένο σημείο τού βιβλίου, για ν' αποφύγω συγχύσεις άρθρων κι αντωνυμιών, αύξησα τις περιπτώσεις τονισμού τών άρθρων.

Μου απομένει να ξεπληρώσω ένα πολύ ευχάριστο χρέος. Να εκφράσω την ευγνωμοσύνη μου σε μερικούς φίλους που με βοήθησαν με τις πολύτιμες συμβουλές τους. Είναι οι κ. κ. Κ. Θ. Δημαράς, Νικ. Κριτικός, Ξ. Λευκοπαρίδης και Ε. Π. Παπανούτσος.

Τέλος, λυπούμαι που δεν μπορώ να προσθέσω όλα όσα θα είχα να πω για τον κ. *Octave Merlier*. Εκφρασμένοι από τούτη εδώ τη θέση, οι έπαινοί μου θα έχαναν ένα μεγάλο μέρος από τη σημασία τους. Είμαι όμως βέβαιος πως ο πνευματικός κόσμος τής Ελλάδας θα έχει κάποτε την ευκαιρία να διακηρύξει ομόφωνα το πόσο μόνιμα έχει ενεργητηθεί η ελληνική πνευματική ζωή απ' αυτόν τον Γάλλο.

Δεκέμβρης 1948.